

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.565

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.93>

МІСЦЕ ТА РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ: РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НАРОДОВЛАДДЯ

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородського національного університету»,
Заслужений юрист України
ORCID ID: 0000-0002-7168-9488*

Придачук О.А.,

кандидат юридичних наук

Бєлов Д.М., Придачук О.А., Місце та роль судової влади в системі органів державної влади: реалізація принципу народовладдя.

Стаття присвячена висвітленню окремих особливостей організації та діяльності органів державної влади в Україні. Автор зосереджує свою увагу на ролі та місці судової влади в механізмі стримувань та противаг. Розглядаються окремі принципи побудови системи судової влади в Україні.

Вказується, справедливий закон є втіленням ідеї рівної для всіх свободи – робити все, що не обмежує свободи інших і не завдає шкоди, а також те, що не заборонене законом. Ідея справедливості реалізується насамперед через нормативне закріплення права на справедливий судовий розгляд. Це право встановлене як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зважаючи на близькість понять «право» і «правосуддя», у процесі розгляду судової справи мають місце пошуки права, а результат цього розгляду втілюється у конкретному рішенні суду.

Автори відзначають: 1) гарантованість прав (можливостей на вчинення тих чи інших дій) людини, яка є громадянином конкретної держави, повинні закріплювати закони. Дія законів, що закріплюють права, що встановлюють конкретні обов'язки та санкції за їх невиконання, поширюється рівною мірою на всіх громадян. 2) для втілення в життя принципу «найкращого ладу» необхідно створення, логічного взаємозв'язку примус – захист в особі громадянина. Це означає наступне: громадянин повинен володіти реальною можливістю примусу державних та інших органів, третіх осіб до належного виконання закону точно так само, як держава володіє можливістю примусу громадян до дотримання

права. Соціальна природа судової влади полягає саме у розв'язанні суддями (з позиції справедливості) конфліктів протиборчих інтересів у суспільстві. Розгадка юридичної природи судової влади криється в тому, що судді в конкретному випадку розмежовують вільні сфери сторін, що сперечаються та формулюють відповідні загальнообов'язкові наслідки. Конституційно-правові параметри забезпечення правозахисної функції судової влади обумовлені тим, що сама судова влада є підфункцією більш загального поняття – правоохоронної функції судової влади. Чинне законодавство України встановлює єдність судової системи нашої країни, але фактично це питання не так очевидне через існування організаційно самостійних і процесуально незалежних одна від одної систем судів загальної юрисдикції, господарських та адміністративних судів, а також Конституційного суду України. Однак загальний обов'язок судів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, виступає як основна конституційна мета правосуддя – об'єднує всі ланки судової влади за їх суспільним призначенням в системі органів державної влади.

Ключові слова: розподіл державної влади, органи державної влади, судова влада, принцип народовладдя, організація судової влади, здійснення правосуддя.

Byelov D.M., Prydachuk O., The place and role of the judiciary in the system of state authorities: implementation of the principle of people's power.

The place and role of the judiciary in the system of state authorities: implementation of the principle of people's power.

The article is devoted to highlighting certain features of the organization and activities of state authorities in Ukraine. The author focuses his attention on the role and place of the judiciary in the mechanism of checks and balances. Separate principles of the construction of the system of judicial power in Ukraine are considered.

It is indicated that a just law is the embodiment of the idea of equal freedom for all - to do everything that does not limit the freedom of others and does not cause harm, as well as what is not prohibited by law. The idea of justice is implemented primarily through the normative consolidation of the right to a fair trial. This right is established both at the national and international levels. Given the closeness of the concepts of «law» and «justice», in the process of consideration of a court case there is a search for the right, and the result of this consideration is embodied in a concrete decision of the court.

The authors note: 1) guaranteed rights (opportunities to perform certain actions) of a person who is a citizen of a specific state should be established by laws. Laws establishing rights, establishing specific obligations and sanctions for non-fulfilment apply equally to all citizens. 2) in order to implement the principle of «the best order» it is necessary to create a logical relationship between coercion and protection in the person of the citizen. This means the following: a citizen must have a real possibility of forcing state and other bodies, third parties to properly comply with the law, just as the state has the possibility of forcing citizens to obey the law. The social nature of the judiciary consists precisely in the resolution by judges (from the standpoint of justice) of conflicts of conflicting interests in society. The solution to the legal nature of judicial power lies in the fact that judges in a specific case demarcate the free spheres of the disputing parties and formulate the corresponding universally binding consequences. The constitutional and legal parameters of ensuring the human rights function of the judiciary are due to the fact that the judiciary itself is a sub-function of a more general concept - the law enforcement function of the judiciary. The current legislation of Ukraine establishes the unity of the judicial system of our country, but in fact this issue is not so obvious due to the existence of organizationally independent and procedurally independent systems of courts of general jurisdiction, economic and administrative courts, as well as the Constitutional Court of Ukraine. However, the general duty of courts to protect the rights and freedoms of a person and a citizen acts as the main constitutional goal of justice - it unites all branches of the judicial power according to their social purpose in the system of state authorities.

Key words: distribution of state power, bodies of state power, judicial power, principle of people's power, organization of judicial power, administration of justice.

Постановка проблеми. Ключовим завданням правової політики України на сучасному етапі розвитку є пошук шляхів підвищення ефективності правосуддя з метою забезпечення справедливого судочинства як невід'ємного явища правової дійсності цивілізованих держав та основи вітчизняної юриспруденції. Справедливий закон є втіленням ідеї рівної для всіх свободи – робити все, що не обмежує свободи інших і не завдає шкоди, а також те, що не заборонене законом. Ідея справедливості реалізується насамперед через нормативне закріплення права на справедливий судовий розгляд. Це право встановлене як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зважаючи на близькість понять «право» і «правосуддя», у процесі розгляду судової справи мають місце пошуки права, а результат цього розгляду втілюється у конкретному рішенні суду. При цьому відповідно до чинного законодавства суду надані всі необхідні повноваження приймати рішення на підставі принципу верховенства права: можливість застосування аналогії права і закону; пряме застосування належним чином ратифікованих Україною міжнародних договорів, у тому числі рішень Європейського суду з прав людини; визнання пріоритетності прав і свобод особи; повноваження зі скасування неправомірних актів органів законодавчої і виконавчої влади, надані Конституційному Суду України та адміністративним судам [15, с. 60].

Авторитет судової влади в суспільстві насамперед залежить від ефективності та якості правосуддя. Безперечно, правосуддя – це особлива функція державної влади, що здійснюється спеціально утвореним органом через розгляд і вирішення в судових засіданнях справ. Сьогодні ідуть постійні дискусії з приводу реформування органів судової влади та відповідно статусу суддів. Разом з тим, будь-який процес реформування повинен в першу чергу базуватися на чинному Основному Законі держави [1, с. 149]. Сьогодні можна стверджувати, що, крім процесів, пов'язаних з безпосереднім здійсненням судочинства, зміст механізму організації судової влади та здійснення правосуддя у правовій державі охоплює ще один процес – участь народу у процесі формування органів судової системи та здійсненні правосуддя. Отже, процес реформування органів судової влади повинен в першу чергу базуватися на чинному Основному Законі держави, що закріплює місце та роль народу у формуванні та здійсненні правосуддя (реалізація принципу народовладдя).

Саме тому, **метою** дослідження, зробленого в даній статті є правовий аналіз як конституційних

так і загальних принципів здійснення правосуддя, як гілки державної влади.

Аналіз наукових джерел. Слід зазначити, що деякі питання, які висвітлюються в статті, в свій час, були предметом дослідження таких вчених-юристів, як: Ю. Бисага, В. Городовенко, М. Громовчук Л. Грудцина, Д. Луспеник, В. Лужковська, А. Селіванов, О. Семерак, та ін.

Виклад основного матеріалу. Необхідність існування спеціальної системи (органів, осіб, наділених спеціальними повноваженнями), здатної вирішувати конфлікти між людьми, була усвідомлена багато століть тому. У первісному суспільстві конфлікти виносилися на суд старійшин, який і приймав рішення щодо нього. У рабовласницькому суспільстві все вирішували рабовласники. В той же час, у феодальному суспільстві рішення виносилися монархом одноосібно та єдиновладно. Найчастіше концентрування влади в руках однієї людини вело до тяжких наслідків, до грубої тиранії амбітного глави держави. Це було нестерпно не тільки для нижчих верств суспільства (люмпенів), але і для панів [2, с. 91]. В результаті дослідники прийшли до логічного висновку – необхідності розділити державну владу за кількома напрямками. Принцип розподілу влади виник ще в давнину, в 200-120 рр. до н.е. в Стародавньому Римі. У XVIII столітті у Франції активним прихильником даного принципу був відомий просвітитель Ш.-Л. Монтеск'є [2, с. 91-92]. «Усе загинуло б, – писав Ш.-Л. Монтеск'є, – якби в одній особі чи установі, що складається з сановників, з дворян чи з простих людей, були поєднані ці три влади: влада створювати закони, влада перетворювати у виконання постанови загальнодержавного характеру і влада судити злочини чи позови приватних осіб» [5, с. 290-291]. В основі концепції Ш.-Л. Монтеск'є лежить наступна думка: «щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати одна одну» [5, с. 291].

У той же час слід погодитися з думкою російського вченого В. Іванова, що принцип розподілу влади давно вже є одним з основних ознак правової держави поряд з верховенством права, законністю управління, дотриманням прав і свобод людини і громадянина та забезпеченням самостійності громадянського суспільства у відносинах з державою. Цей принцип – не результат діяльності якого-небудь мислителя чи одного з напрямків політичної думки якої-небудь епохи, різні правові принципи та політичні концепції поділу державної влади з різним ступенем теоретичної і практичної оформленості можна зустріти в будь-якому періоді історії розвитку держави і права та політико-правових вчень. У необхідності формування єдиної загальновизнаної теорії поділу влади не доводиться сумніватися і зараз,

в епоху конституційного закріплення названого принципу [6, с. 80].

Багато корисного в аспекті взаємовідносин гілок влади можна знайти, звернувшись до досліджень видатних учених минулого. Так, зокрема, у монографії «Російське державне право» дореволюційний російський вчений-державознавець О. Кокошкін, аналізуючи поправки до теорії розподілу влади Ш.-Л. Монтеск'є зазначає, що деякі мислителі, крім трьох гілок влади виділяють ще одну – «примирюючу або урівноважуючу», основне призначення якої полягає в регулюванні дій інших трьох гілок, у забезпеченні їх рівноваги, у вирішенні конфліктів між ними. При цьому, К.-де-Тоннер, Б. Констан, Г. Гегель, Штейн та інші мислителі того часу такою нейтральною (примирюючою) владою вважали монарха. [7, р. 81].

Свого часу ми відзначили, що ідея конструювання четвертої влади аж ніяк не нова [8, с. 61]. Б. Констан (1767–1830 рр.) розробив своє вчення про чотири влади з метою перегляду і розвитку уявлень про поділ влади в конституційних монархіях. Суть концепції зводиться до того, що три класичні гілки влади варто доповнити ще однією стримуючою та врівноважуючою, тобто владою, що турбується про безконфліктне та погоджене функціонування інших гілок влади. Відзначимо, розуміння президентської влади як четвертої влади є варіацією саме констанівського вчення, модифікованого по відношенню до республіканської форми правління. [9, р. 121].

Сьогодні принцип розподілу влади є основним у формуванні і функціонуванні державного механізму. Без нього неможливо уявити демократичну, правову держава, забезпечення прав і свобод громадян. Тому він затвердився в конституційній практиці України [8, с. 61]. Так, Конституція України (ст. 6) установлює цей принцип у якості одного з керівних принципів основ конституційного ладу: «Державна влада в Україні здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову» [10].

Україна, закріпивши основні права і свободи людини в Конституції, зобов'язується через діяльність органів державної влади, управління, суди, прокуратури, охорони правопорядку, здійснювати їх реалізацію і захист. «Суспільство, де не забезпечена гарантія прав і немає поділу влади, не має Конституції», – говорить ст. 15 Декларації прав людини і громадянина 1789 р. І хоча в преамбулі до Декларації згадуються тільки законодавча та виконавча влади, немає підстав сумніватися в тому, що її автори мали на увазі й існування третьої влади – судової [2, с. 91-92].

Відомий правник, професор конституційного права Паризького університету Ф. Люшер досліджував два аспекти принципу розподілу влади – функціональний і органічний. У функціональному плані цей принцип означає, що кожна влада має

монополію на здійснення присвоєної їй функції, яку інші влади не можуть виконувати ні за яких обставин. «Законодавець творить всі закони, уряд забезпечує їх виконання, суддя виносить по них рішення, аж до того, що може притягувати до суду й членів законодавчих органів, і членів уряду в якості приватних осіб» [4, с. 37].

Функції кожної гілки влади є особливостями, що відрізняють її від функціонального призначення двох інших гілок.

Разом з тим, як стверджує Л. Грудцина, в організаційному сенсі аспект розподіл влади означає, що кожна з державних влад зобов'язана поважати незалежність іншої влади; законодавець не має права втручатися у функції уряду або направляти судді свої розпорядження; уряд не вправі призупиняти застосування законів та втручатися в діяльність органів правосуддя; суддя не може притягнути до суду ані законодавчий орган, ані уряд [2, с. 84].

З цього приводу Ф. Люшер визнає протистояння двох концепцій розподілу влади – французької і американської – що пояснюється, головним чином, різною оцінкою ролі судової влади в цих країнах [4, с. 45]. У США взяв гору функціональний підхід до цієї концепції, оскільки там суддя вправі судити як законодавця так і уряд. Навпаки, у Франції революціонери вважали, що судді забороняється «перешкоджати виконанню законів» або порушувати діяльність апарату управління. Це призвело до того, що, по-перше, суддя був відсторонений від контролю за конституційністю законів, а по-друге, принцип розподілу влади був доповнений ще і відділенням управлінської сфери від судової з подвійною системою юрисдикційного контролю [2, с. 86].

Безсумнівно, за допомогою парламентського режиму, який встановив стосунки співпраці між законодавчою та виконавчою владою, вдалося налагодити також і взаємодію між сферами управління та правосуддя. Передача деяких видів компетенції від державної адміністрації на користь судової влади послабила жорстке правило про окреме їх існування, але, тим не менше, між функціональною та органічною концепціями розподілу влад чітко видна принципова різниця, що тягне за собою важливі конституційні наслідки. На думку Ф. Люшера, основна прерогатива законодавця – «встановлювати правила та визначати гарантії й основні принципи, тоді як весь масив індивідуальних актів та управлінських рішень підпадає під компетенцію виконавчої влади» [4, с. 56].

Разом з тим, як стверджує Л. Грудцина, поряд з функціональним і органічним аспектами принципу розподілу влади існують два аспекти поняття «судова влада». У функціональному аспекті судова влада являє собою сукупність обмежених юридичною конституцією та загальними принци-

пами права юрисдикційних і пов'язаних з ними повноважень держави, що реалізуються від імені народу незалежними посадовими особами (суддями) за особливо обумовленої законом судової процедури, а також іншими посадовими особами, які забезпечують юрисдикційну діяльність суддів. В іншому, інституціональному аспекті, судова влада відображається в нашому мисленні у вигляді відокремленої групи взаємопов'язаних державних установ (в основному судів), що організують і забезпечують реалізацію суддями юрисдикційних повноважень [2, с. 45].

В контексті вищенаведеного відзначимо, що способом досягнення правової держави І. Кант вважав поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких автономна і діє в рамках своєї компетенції. На думку філософа, «якщо перша з влади видає закони як влада суверенна, друга – діє на основі законів, то судова влада говорить про те, що є право. Вона вирішує спір, виступає проти антизаконних дій» [11, с. 334].

Пізніше послідовники І. Канта аргументували ідею правової держави. Наприклад, Г. Еллінек в своїх роботах стверджував, що «правовою може вважатися лише та держава, в якій законодавець також законний, як і громадянин» [12, с. 23]. З думкою вченого важко не погодитися. Дійсно, в законі повинні бути чітко позначені механізми гарантування та захисту прав громадян від незаконних дій держави щодо них. Основним законом країни є юридична конституція. Тому цілком логічним виглядає закріплення юридичних гарантій та фіксування механізмів роботи цих гарантій насамперед у Конституції країни. Так, С. Котляревський у організації правової держави надає особливого значення незалежному деполітизованому суду, що підкоряється в першу чергу Конституції і закону. Крім цього, умовою ефективної діяльності суду слугує довіра до нього народу. Втрата такої довіри підриває засади правосуддя та основи правової держави [13, с. 365].

Якщо пильніше поглянути на сформульоване І. Кантом твердження «найкращий лад той, де влада належить не людям, а законам», можна зробити ряд важливих для нашого дослідження висновків:

1. Гарантованість прав (можливостей на вчинення тих чи інших дій) людини, яка є громадянином конкретної держави, повинні закріплювати закони. Дія законів, що закріплюють права, що встановлюють конкретні обов'язки та санкції за їх невиконання, поширюється рівною мірою на всіх громадян. «Там, де держава ґрунтується на конституційному праві, відповідає загальній волі народу, там держава «правомірна», в умовах неї не може бути патерналістського втручання державної влади до справ особи, чим би це не виправдовувалося» [11, с. 336]. Таким чином, створюється виняткова система примусу-захисту

в особі держави. Держава, з одного боку, примушує громадян дотримуватися права шляхом видання законів, інших нормативних правових актів, а з іншого – одночасно захищає громадян від порушення їх законних прав та інтересів третіми особами [2, с. 88].

2. Для втілення в життя принципу кантівського «найкращого ладу» необхідно створення, логічного взаємозв'язку примус – захист в особі громадянина. Це означає наступне: громадянин повинен володіти реальною можливістю примусу державних та інших органів, третіх осіб до належного виконання закону точно так само, як держава володіє можливістю примусу громадян до дотримання права. Гармонійна взаємодія цих кореспондуючих можливостей держави та громадянина можна назвати взаємодією інтересів [2, с. 90].

Слід відзначити, що соціальна природа судової влади полягає саме у розв'язанні суддями (з позиції справедливості) конфліктів протиборчих інтересів у суспільстві. Розгадка юридичної природи судової влади криється в тому, що судді в конкретному випадку розмежовують вільні сфери сторін, що сперечаються та формулюють відповідні загальнообов'язкові наслідки. Конституційно-правові параметри забезпечення правозахисної функції судової влади обумовлені тим, що сама судова влада є підфункцією більш загального поняття – правоохоронної функції судової влади. Під правозахисною функцією розуміється напрямок впливу суду на суспільні відносини, що має своєю метою примусове здійснення порушених або оспорюваних прав і свобод людини і громадянина. Гарантування – різновид забезпечення, тобто такої особливої форми загального взаємодії елементів дійсності, при якій одні елементи (або продукти їх діяльності) виступають умовою існування або взаємодії між собою інших елементів. Поява в даній системі суб'єкта соціального управління вимагає посилення ординарного забезпечувального впливу в окремих аспектах, що досягається за допомогою додаткових засобів (гарантій). Гарантії покликані здійснювати спеціальне забезпечення, виступаючи додатковими заходами, засобами та способами. Вони цілеспрямовано створюють необхідні умови (середовище) існування і функціонування забезпечуваного об'єкта [2, с. 92].

Правосуддя в Україні здійснюється судом, як носієм судової влади, за допомогою конституційного (Конституційний Суд України), цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства. Незалежно від процесуальних форм здійснення правосуддя його конституційні основи проявляються в цілях і принципах, закріплених в Основному Законі нашої країни. При цьому визначальну роль відіграє цільова спрямованість процедури здійснення правосуддя. Ці принципи, будучи основними началами побудови

судового процесу, разом з тим відіграють підлеглу роль щодо цілей правосуддя, під яким слід розуміти суспільно необхідний і бажаний результат процесуальної діяльності суду та інших учасників розгляду та вирішення справи. За своєю суттю принципи призначені саме для вираження процесуальних цілей і визначення методів їх здійснення [2, с. 101].

Конституційні основи правосуддя мають безпосереднє відношення до проблеми його ефективності. Це пов'язано з тим, що в конституційних цілях судочинства знаходять відображення основні та об'єктивно існуючі потреби та інтереси суспільства в рівній для всіх і оптимальної процедури розгляду та вирішення судових справ. Від ступеня практичної реалізації цих цілей залежить і рівень ефективності судової діяльності по здійсненню правосуддя. Конституція України закріплює пріоритетну конституційну мету правосуддя – захист прав і свобод людини і громадянина. Ця мета правосуддя поширюється і на юридичних осіб, оскільки за їх статусом завжди стоїть об'єднання громадян. Крім того, в нашій державі рівним чином захищаються всі форми власності, а зацікавлені особи незалежно від того, є вони фізичними або юридичними особами, мають рівними процесуальними можливостями для відстоювання своїх суб'єктивних прав і законних інтересів

Чинне законодавство України встановлює єдність судової системи нашої країни, але фактично це питання не так очевидне через існування організаційно самостійних і процесуально незалежних одна від одної систем судів загальної юрисдикції, господарських та адміністративних судів, а також Конституційного суду України. Однак загальний обов'язок судів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, виступає як основна конституційна мета правосуддя – об'єднує всі ланки судової влади за їх суспільним призначенням в системі органів державної влади.

Висновки. Таким чином, можемо стверджувати: 1) гарантованість прав (можливостей на вчинення тих чи інших дій) людини, яка є громадянином конкретної держави, повинні закріплювати закони. Дія законів, що закріплюють права, що встановлюють конкретні обов'язки та санкції за їх невиконання, поширюється рівною мірою на всіх громадян. 2) для втілення в життя принципу «найкращого ладу» необхідно створення, логічного взаємозв'язку примус – захист в особі громадянина. Це означає наступне: громадянин повинен володіти реальною можливістю примусу державних та інших органів, третіх осіб до належного виконання закону точно так само, як держава володіє можливістю примусу громадян до дотримання права. Соціальна природа судової влади полягає саме у розв'язанні суддями (з позиції справедливості) конфліктів протиборчих

інтересів у суспільстві. Розгадка юридичної природи судової влади криється в тому, що судді в конкретному випадку розмежовують вільні сфери сторін, що сперечаються та формулюють відповідні загальнообов'язкові наслідки. Конституційно-правові параметри забезпечення правозахисної функції судової влади обумовлені тим, що сама судова влада є підфункцією більш загального поняття – правоохоронної функції судової влади. Чинне законодавство України встановлює єдність судової системи нашої країни, але фактично це питання не так очевидне через існування організаційно самостійних і процесуально незалежних одна від одної систем судів загальної юрисдикції, господарських та адміністративних судів, а також Конституційного суду України. Однак загальний обов'язок судів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, виступає як основна конституційна мета правосуддя – об'єднує всі ланки судової влади за їх суспільним призначенням в системі органів державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖРЕЛ:

1. Семерак О.С., Семерак І.О. Правосуддя в Україні: конституційні та загальні засади здійснення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2007. № 8. С. 149–154.
2. Грудцына Л.Ю. Адвокатское право. М.: Деловой двор, 2009. 320 с.
3. Ледях И.А. Хартия основных прав Европейского Союза. Государство и право. 2002. № 1. С. 51–58.
4. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. М., 1993. 320 с.
5. Монтескье Ш.-Л. Избранные произведения. М., 1995. 676 с.
6. Иванов В. Принцип разделения властей в Конституции США 1787 г. и Конституции Франции 1791 г.: сравнительный анализ. *Государство и право*. 2000. № 12. С. 80–84.
7. Constant B. Principes de politique applicables a tous les Gouvernements representative. Paris, 1915. 125 p.
8. Белов Д.М., Бисага Ю.М. Досвід конституційно-правового регулювання інституту президента в зарубіжних країнах: *монографія*. Ужгород: Ліра, 2007. 212 с.
9. Oeuvres de Benjamin Constant, de la Pleiade. Paris, 1957, 129 p.
10. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України від 23.07. 96, № 30.
11. Кант И. Критика чистого разума / (Пер. с нем.; предисл. И. Евлампиева). М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. 1120 с.
12. Юрьев С. С. Учение Г. Еллинека о праве меньшинства: Лекция. В мире права. 2000. № 2. с. 12–41.
13. Томсинов В.А. Сергей Андреевич Котляревский (1873–1939). Российские правоведы XVIII–XX веков: Очерки жизни и творчества. В 2-х томах (Том 2). М., 2007. С. 364–413. 672 с.
14. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: монографія. 2011. 400 с.
15. Гордовенко В. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. No 4 (5). 2013. С. 60–62.
16. Данко В.Й., Белов Д.М. Правові позиції Конституційного Суду України: аналіз правової доктрини. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 73(5). 2022. С. 33–39.
17. Белов Д.М., Белова М.В. Доказування в конституційному судочинстві: питання методологічних засад. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 74(6). 2022. С. 77–82.
18. Белов Д.М., Белова М.В. Доказ в конституційному судочинстві: концептуальні засади. *Аналітично-порівняльне право*. № 6. 2022. с. 37–42.
19. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90.